

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ 108, 2025

ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО НА ИСТОРИКО-
ГЕОГРАФСКАТА ОБЛАСТ МАКЕДОНИЯ КЪМ
БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО
НА ЦАР КАЛОЯН (1197 – 1207)

Д-Р ТЕРВЕЛ ПОПОВ

🏛 Музей на Софийския университет „Св. Климент Охридски“

📍 Бул. „Цар Освободител“ № 15, София 1504, България

🆔 <https://orcid.org/0000-0002-2796-5318>

✉ tzpopov@uni-sofia.bg

🔗 <https://doi.org/10.60053/GSU.IF.1.108.47-66>

📅 Получено 2025-06-27; рецензирано 2025-06-28; прието 2025-07-17; публикувано онлайн 2025-11-25

📄 Авторът(ите), 2025 г. Публикувано от Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ от името на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Статията се предоставя под отворен достъп и се разпространява съгласно условията на лиценза [Creative Commons Attribution](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), позволяващ неограничено повторно използване, разпространение и възпроизвеждане, при условие че оригиналната статия е цитирана по подходящ начин.

Резюме. В настоящата работа е разгледано поетапното освобождение на историко-географската област Македония от цар Калоян в контекста на военните действия на българския владетел срещу Византия и Латинската империя и водената от него политика на приемственост с ранносредновековната българска държава. Представени са някои градове и крепости, в които е установена българска военнаадминистративна и църковна власт: Скопие, Просек, Верея, Мъглен и др. Отделено е важно място на опита на цар Калоян да унищожи Солунското кралство през 1205 – 1207 г.

Ключови думи: историко-географска област Македония, освобождение, цар Калоян, Византия, Латинска империя, Солунско кралство.

Подобно на своите братя Теодор-Петър (1185/1186 – 1190, 1196 – 1197) и Иван Асен I – Белгун (1190 – 1196), цар Калоян (1197 – 1207) води политика на приемственост с ранносредновековното Българско царство (края на VII – началото на XI в.). Показателно е, че той определя българските царе Симеон (893 – 927), Петър (927 – 969) и Самуил (997 – 1014) като свои „предшественици“ и „прародители“¹, назовава се гордо „Ромеоубиец“ и твърди, че с жестокостите си над ромеите мъсти за злините, извършени от византийския император Василий II Българоубиец (976 – 1025) срещу българите². Затова една от основните външнополитически цели на търновския владетел е освобождаването на историко-географската област Македония, която представлява „сърцевината“ на българската държава в периода 976 – 1018 г. Въпреки че на този въпрос е отделено място в редица изследвания³, той в значителна степен остава в сянката на големите победи на цар Калоян в Тракия.

Непосредствено след възстановяването на Българското царство през 1185/1186 г., Теодор-Петър и Иван Асен I – Белгун си поставят много по-голяма цел от отхвърлянето на ромейската власт в Мизия – те искат да обединят „управлението на мизи [българите от дн. Северна България] и българи [съна-

¹ *Преписката на папа Инокентия III с българите*. Иван ДУЙЧЕВ (увод, текст, бел.). ГСУ ИФФ, 1942, XXXVII, № 3, с. 43–44, 47 (=ЛИБИ. Т. 3. София: БАН, 1965, с. 334–335, 338).

² *Georgii Acropolitae. Opera*. Vol. 1. Rec. Augustus HEISENBERG. Lipsae: In aedibus B. G. Teubneri, 1903, p. 23 (=ГИБИ. Т. 8. София: БАН, 1972, с. 156).

³ ИРЕЧЕК, Константин. *История на българите. С поправки и добавки от самия автор*. Петър ПЕТРОВ (ред.). София: Наука и изкуство, 1978, с. 270, 280–281; 283–284; ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове*. Т. 3. Второ българско царство. Българи при Асеновци (1187–1280). 2. фототипно изд. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1994, с. 171–173, 231–232, 252–259. ISBN 954-430-331-6; ЦАНКОВА-ПЕТКОВА, Геновева. *България при Асеновци*. София: Народна просвета, 1978, с. 54, 64–65, 73–75; *История на България*. Т. 3. Втора българска държава. София: БАН, 1982, с. 136, 143, 145, 147; ДАНЧЕВА-ВАСИЛЕВА, Ани. *България и Латинската империя (1204–1261)*. София: БАН, 1985, с. 69–70, 77–78; KRAVARI, Vassiliki. *Villes et villages de Macédoine occidentale*. Paris: P. Lethielleux, 1989, pp. 40–41, 64, 82, 149, 161, 163, 357. ISBN 2-283-60452-4; КОЛЕДАРОВ, Петър. *Политическа география на средновековната българска държава*. Ч. 2 (1186–1396). София: БАН, 1989, с. 43, 46, 48–50; АНГЕЛОВ, Димитър; ЧОЛПАНОВ, Борис. *Българска военна история от втората четвърт на X до втората половина на XV в.* София: БАН, 1989, с. 88, 93–94, 98; БОЖИЛОВ, Иван; ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *История на средновековна България (VII–XIV век)*. София: Издателска къща „Анубис“, 1999, с. 454, 457. ISBN 978-954-426-718-6; ОВЧАРОВ, Николай. *Победите на цар Калоян (1197–1207)*. София: ТАНГРА ТанНакРа, 2000, с. 35–38, 49–50. ISBN 954-9942-05-08; ДИМИТРОВ, Христо. *История на Македония през Средновековието*. София: Гутенберг, 2001, с. 96–98. ISBN 954-9943-18-6; НИКОЛОВ, Георги. *Из историята на Самуилова България*. София: Македонски научен институт, 2022, с. 262–266. ISBN 978-619-7377-25-5; ПАВЛОВ, Пламен; НИКОЛОВ, Георги; ЛАЗАРОВ, Иван; МАРКОВА, Анелия. КРЪСТЕВ, Красимир. *Българска национална история*. Т. 4. Византийското владичество и епохата на Второто българско царство (1018 г. – средата на XV в.). Велико Търново: Абагар, 2023, с. 154, 166, 171–173. ISBN 978-619-168-336-9.

родниците им от византийската тема България] в едно, както било някога“⁴. Когато цар Иван Асен I – Белгун превзема гр. Средец през 1195 г., пътят за българско настъпление на юг и югозапад е отворен. Скоро търновският владетел нахлува в „областите около Стримон и Амфипол“ и разгромява при гр. Сяр (дн. Серес в Гърция) ромейската войска, предвождана от севастократор Исак, зет на василевса Алексей III Ангел (1195 – 1203). След тази победа ромеите вече не могат да се противопоставят на българските нападения в района на Сяр⁵. Разпадът на византийската власт в историко-географската област Македония е причина управителят на крепостта Струмица Добромир Хриз, българин по произход, да се отцепи от Цариград. Показателно е, че той започва да опустошава селищата в Серско⁶, където войските на Иван Асен I са нанесли тежки удари на ромеите. Хриз завладява труднодостъпната твърдина Просек (при дн. гр. Демир Капия, Р Северна Македония) и я превръща в своя резиденция⁷.

Първоначално цар Калоян и Добромир Хриз са съюзници в общата си борба против Византия⁸, но в края на 1201 г. търновският владетел напада отцепника. За тяхното военно противопоставяне споменава в своя реч византийският оратор Никифор Хризверг, обръщайки се към Алексей III Ангел: „Сега, поради това, едноезичник се отправи на поход против едноезичника въстаник – против назования [по името на] жизнеразтройното злато [Хриз] съобразно промяната на тамошното произношение. Защото този [Калоян] се съгласи и в това отношение да ти служи и като инородец да се бори против самите свои еднородци. Той, за да не изпита самият твоята храброст, се опълчи против еднородните си приятели. Вместо една кръв предпочете друга кръв – сиреч, да се излее пред нозете ти кръвта на оногова, която биде пролята тогава, когато този [негов] едноплеменник [Калоян] се сражаваше против него [Хриз]“⁹. Според някои мнения засилването на областния господар и значителното разширение на неговото княжество през лятото на 1201 г. вече не е в изгода на българския цар, който преосмисля отношението си към отцепника¹⁰.

⁴ NICETAE CHONIATAE. *Historia*. Ex rec. Immanuelis BEKKERI. CSHB. Bonnæ: E. Weber, 1835, p. 489 (=ГИБИ. Т. 11. София: БАН, 1983, с. 29).

⁵ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, pp. 614–617 (=ГИБИ. Т. 11, с. 49).

⁶ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, pp. 642–643 (=ГИБИ. Т. 11, с. 53–54).

⁷ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, pp. 664–667 (=ГИБИ. Т. 11, с. 56–57).

⁸ НИКОЛОВ, Георги. *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*. София: Издателска къща „Гутенберг“, 2011, с. 86–93. ISBN 978-954-617-114-6.

⁹ ДУЙЧЕВ, Иван. Проучвания върху Българското средновековие. *СбБАНИ*, 1945, XLI, № 1, с. 102.

¹⁰ РАДИЋ, Радивоје. Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века. *ЗРВИ*, 1986, 24–25, с. 204.

След сключването на българо-византийския мирен договор в края на 1201 г.¹¹ владението на Добромир Хриз попада под властта на цар Калоян¹². Това проличава от думите на Никифор Хризоверг: „Затворен [Хриз], прочее, като за погибел в жалката крепост, той имаше за тъмничар – съплеменник. [...] Защото, като улови неговата ръка – ръката му е точно онзи тракийски мизиец [Калоян], чрез когото той дръзна да извърши цялото въстание, – с тази ръка още по-смешно ти наплеска неговите ланити“¹³. Не е ясно дали българският цар веднага е назначил в тези земи свой управител или това е станало малко по-късно. Съдбата на Добромир Хриз също е неизвестна. Изчезването на името му от изворите подсказва за неговия трагичен край. Ромейският историк и ретор Никита Хониат (ок. 1155 – 1215/1216) съобщава, че през 1205 г. Просек и околните крепости са под властта на Цузмен, който е наместник на цар Калоян¹⁴. Вероятно боляринът е поел управлението над цялото бившо владение на Добромир Хриз. Задължението му е да брани тези земи, но също така да ги използва като изходна позиция за настъпление срещу враговете на търновския цар. Преди да бъде изпратен в Македония, Цузмен, изглежда, е имал владения в северозападните български земи. Основното доказателство за тази хипотеза е сребърен съд с надпис „севаст Цузмен“, открит в района на дн. гр. Зайчар в Сърбия¹⁵. Опирайки се на сведенията на Никита Хониат, френският учен Шарл Дюканж (1610 – 1688) окачествява Цузмен като „висш български сеньор“¹⁶.

Както при Хриз, Просек остава резиденция на българския управител. Силно укрепена и разположена върху отвесни скали в началото на дълга и дълбока клисура, твърдината изглежда непревземаема за враговете. Освен това тя контролира пътя по долината на р. Вардар, който свързва Скопие със Солун. Стратегическото значение и недостъпността на Просек са причина да бъде

¹¹ ДУЙЧЕВ, Иван. *Цит. съч.*, с. 99, 107–108.

¹² *Пак там*, с. 104–105; МУТАФЧИЕВ, Петър. *История на българския народ (681–1323)*. Васил ГЮЗЕЛЕВ (ред.). София: БАН, 1986, с. 269; КОЛЕДАРОВ, Петър. *Цит. съч.*, с. 43; НИКОЛОВ, Георги. *Самостоятелни и полусамостоятелни владения...*, с. 93–97.

¹³ ДУЙЧЕВ, Иван. *Цит. съч.*, с. 103–104. Вж. също НИКОЛОВ, Георги. *Самостоятелни и полусамостоятелни владения...*, с. 94.

¹⁴ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, p. 818 (=ГИБИ. Т. 11, с. 78–79).

¹⁵ БАЛАСЧЕВ, Георги. Старобългарско блюдо с надпис от XII–XIII век. *Минало. Българо-македонско научно списание*, 1914, III, № 9, с. 3–11; АНДРЕЕВ, Йордан; ЛАЗАРОВ, Иван; ПАВЛОВ, Пламен. *Кой кой е в средновековна България. Исторически справочник*. София: Просвета, 1994, с. 392. ISBN 954-01-0476-9; БИЛЯРСКИ, Иван. *Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII–XIV век)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1998, с. 132–133. ISBN 954-07-1129-0.

¹⁶ ДЮКАНЖ, Шарл. *Византийска история. История на империята на Константинопол*. София: Аргес, 1992, с. 114. ISBN 954-509-056-1.

главна крепост на трима български боляри: Добромир Хриз, Цузмен и севастократор Стрез¹⁷.

Има данни, че през 1203 г. гр. Скопие вече се намира под политическата и църковната власт на Търново. В писмо до папа Инокентий III (1198 – 1216) българските митрополити на Велики Преслав и Велбъжд и българските епископи на Скопие, Призрен, Ниш и Бдин го молят да им изпрати палиум „за пълнота на свещенослужителския сан“¹⁸. За важното място на Скопие в новоосвободените от цар Калоян земи говори още едно сведение, което се съдържа в „История“-та на Никита Хониат. Когато солунският крал Бонифаций Монфератски през 1205 г. се сражава с войските на българския владетел, той „тръгна право към Скопие, за да отмъсти на Йоан [Калоян] за всичко, което беше извършил срещу него“¹⁹. Намерението му не се осъществява, но самият факт, че латинският благородник потегля към Скопие, показва, че по това време градът не само е един от църковните, но и от военноексплоатационните центрове на българската държава. Откритите в Скопие два български владетелски печата – на „Йоан, василевс на българите“ (цар Калоян?) и на цар Борил (1207 – 1218), също свидетелстват за значението на този град за Българското царство в началото на XIII в.²⁰

В съдебен акт на Охридския архиепископ Димитър Хоматиан (1216 – 1234) е отбелязана миналата „драгувитийска власт“ в областта Полог²¹. Тук „драгу-

¹⁷ За тази крепост вж. напр. РАДОЈЧИЋ, Никола. О неким господарима града Просека на Вардару. *Летопис Матице српске*, 1909, 259, с. 16–17; ДЕРОКО, Александар. *Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*. Београд: Просвета, 1950, с. 195, 197–198; ТОМОСКИ, Томо. Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица. *ГЗФФ*, 1978, 30, с. 270–271; KRAVARI, Vassiliki. *Op. cit.*, pp. 149–150; ЧОЛПАНОВ, Борис. *Каменните цитове*. София: Военно издателство, 1989, с. 259–261; МУТАФЧИЕВ, Петър. Владетелите на Просек. В: МУТАФЧИЕВ, Петър. *Изток и запад в Европейското средновековие. Избрано*. София: Издателска къща „Христо Ботев“, 1993, с. 44–46. ISBN 954-445-079-3Z; ЗЛАТАРСКИ, Васил. *Цит. съч.*, с. 127–128; ОВЧАРОВ, Николай. *История и археология на Вардарска Македонија през XIV в.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1996, с. 79–85. ISBN 954-07-0498-7; МИКУЛЧИК, Иван. *Средновековни градови и тврдини во Македонија*. Скопје: Македонска цивилизација, 1996, с. 193–195. ISBN 9989-756-06-6; НИКОЛОВ, Георги. *Самостоятелни и полусамостоятелни владения...*, с. 77–78, 196–201, 206–207.

¹⁸ *Преписката на папа Инокентия III с българите*, с. 46 (=ЛИБИ 3, с. 337).

¹⁹ ΝΙΣΕΤΑΕ ΧΟΝΙΑΤΑΕ. *Historia*, p. 818 (=ГИБИ. Т. 11, с. 79).

²⁰ ЙОРДАНОВ, Иван; СТОИМЕНОВ, Димитър. За колекцията от средновековни печати, намерени в Скопие. В: *Българско царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 500. ISBN 978-954-07-4490-2.

²¹ ИЛИЕВ, Илия. *Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите*. София: Издателска къща „Анубис“, 2010, с. 281. ISBN 978-954-426-876-3. За тази област вж. СЕЛИЩЕВ, Афанасий. *Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические*

витийска“ е синоним на „българска“ – по този начин се припомня господството на цар Калоян и севастократор Стрез в тези земи²². Основната опора на българската власт в района е твърдината, позната с названията Градище и Орашко кале (при дн. с. Собри, Тетовско, Р Северна Македония), която след разрушаването на Лешок от сърбите през 1189/1190 г. е главната крепост в Полог както поради своето стратегическо местоположение, така и заради значението си като рударско средище²³.

Властта на цар Калоян се простира и над гр. Охрид. В „Житието на св. Сава“ от монаха Теодосий Хилендарец се съдържа сведението, че през 1208 г. севастократор Стрез привлича на своя страна в борбата си срещу цар Борил „загорските [българските] власти“, които управляват крепостите около Солун и Охрид²⁴. Несъмнено старата Самуилова столица и нейният район са попаднали в български ръце през царуването на Калоян и той е назначил свои управници в тези земи. Владението на отцепилия се от Търновското царство Стрез, което обхваща по-голямата част от историко-географската област Македония, подсказва за по-ранното присъединяване на тази обширна територия към българската държава. Това се потвърждава от думите на Теодосий Хилендарец за българското териториално разширение на югозапад, простиращо се до околностите на Солун (без самия град) и Охрид: „А преди това готите [българите] се засилиха и намериха много гръцки градове [...] пусти и безпомощни, и ги превзеха и задържаха [...]“²⁵.

В някои преписи на „Житието на св. Йоаким Осоговски“ се посочва, че „българският цар Калоян“ посещава на празника на светеца (16 август) прочутия Осоговски манастир, разположен близо до дн. гр. Крива Паланка²⁶. Ако

и диалектологическите очерки *Северо-Западной Македонии*. София: Македонски научен институт, 1929; ТОМОСКИ, Томо. Средновековни градови во Полог. *ГЗФФ*, 1976, 28, с. 249–268; KRAVARI, Vassiliki. *Op. cit.*, pp. 179–230; ПЕТРОВСКИ, Бобан. *Средновековни населби и патишта во Полог: пишани извори*. Скопје: Студентски сервис, 2015. ISBN 978-608-4777-06-9.

²² НИКОЛОВА, Бистра. *Устройство и управление на Българската православна църква (IX–XIV век)*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1997, с. 227 – 228. ISBN 954-430-491-6.

²³ МИКУЛЧИК, Иван. *Цит. съч.*, с. 330–331.

²⁴ ТЕОДОСИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ. *Живот светоза Саве. Издање Ђуре Даничића. Приредио и предговор написао Ђорђе Трифуновић*. Београд: Штампарија Црвеног крста Југославије, 1973, с. 105.

²⁵ *Пак там*, с. 105.

²⁶ ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Боню АНГЕЛОВ, Димитър АНГЕЛОВ (ред.). Фототипно изд. София: Наука и изкуство, 1970, с. 416; *Жития на български светци (в новобългарски превод) от Левкийски епископ Пармений*. Т. 2. София: Синодално издателство, 1979, с. 96.

приемем това сведение за достоверно, царят е посетил новите си югозападни владения. Вероятно тогава той се е погрижил за установяването в тях на българска военнаадминистративна и данъчно-съдебна уредба, като е поставил своя доверен болярин Цузмен за началник на Просек и е назначил управители на Скопие, Охрид и други тамошни градове и крепости.

Нови български военни успехи в историко-географската област Македония има след победата на цар Калоян над латинските рицари при Одрин (14 април 1205 г.). В хрониката си „Завладяването на Константинопол“ френският благородник Жофроа дьо Вилардуен (ок. 1150 – ок. 1213) пише, че българите и куманите опустошават Тракия, но заради летните горещини, съобразявайки се със своя „сезонен“ начин на воюване, куманската конница се оттегля на север от Дунав. Въпреки това, цар Калоян не е приключил военната си кампания и потегля към Солун с „всичките си войски от българи и гърци“²⁷. Целта му е да покори Солунското кралство на маркиз Бонифаций Монфератски.

На пътя на цар Калоян се намира силната крепост Сяр. Латинците се сблъскват с него пред града, първоначално имат известно надмощие и убиват много от войниците му. Обрат в сражението настъпва, когато българска стрела улучва в окото един от латинските военачалници – Юг дьо Колини, „който беше много добър рицар и високопоставен мъж“. Обезсърчени от смъртта му, защитниците на Сяр са разгромени и се спасяват с бягство в града, но в настъпилия хаос не успяват да затворят крепостните порти и българската армия нахлува след тях. Рицарите намират последно убежище в градската цитадела²⁸.

Никита Хониат пише за нейното превземане: „На другия ден Йоан [цар Калоян] обсади крепостта и извести на латинците, които бяха прибегнали в нея, да му предадат мястото и да се спасят. Те обаче съвсем не мислеха за предаване, надявайки се на помощта на маркиза. Тогава Йоан приготви стълби, постави огромна стенобитна машина при хълма срещу крепостта и започна да разбива стената. Тези, които бяха на крепостта, се бранеха и хвърляха всички защитни средства, които се намираха по стените, и така продължаваха съпротивата. Но като видяха, че Йоан е обхванал като с огнен обръч крепостта с

²⁷ *Histoire de la conquete de Constantinople par Geoffroi de Ville-Hardouin avec la contuation de Henri de Valenciennes. Texte rapproche du francais moderne et mis a la portee de tous par M. Natalis de Wailly.* Paris, 1870, p. 147; ВИЛАРДУЕН, Жофроа дьо. *Завладяването на Константинопол*. Превод от старофренски. Иван БОЖИЛОВ (прев., предг., бел.). София: Наука и изкуство, 1985, с. 112.

²⁸ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, pp. 816–817 (=ГИБИ. Т. 11, с. 77–78); *Histoire de la conquete de Constantinople...*, p. 148; ВИЛАРДУЕН, Жофроа дьо. *Цит. съч.*, с. 112–113.

цялата си войска и е прекъснал всякакъв излаз, та никой не би могъл дори пеша да се промъкне до маркиза, поискаха да му предадат крепостта, ако обещае и ги пусне да излязат невредими с оръжието и конете си. Но понеже той вече дори и не искаше да чуе за такъв договор, те поискаха да бъдат отпратени в своите земи с придружвачи до панонската граница. Клетвеният договор беше сключен при тези условия и той получи крепостта, а те – свободен излаз²⁹.

Сведения за падането на цитаделата дава и Жофроа дьо Вилардуен: „А Йоанис ги обсади и подреди своите каменометки. Той още не беше стоял дълго време в обсадата, когато тези отвътре заговориха за преговори, за което те бяха порицавани и упрекувани. И договърът бе такъв, че те предадоха замъка на Йоанис. А Йоанис накара двадесет и пет от най-високопоставените мъже, които имаше, да им се закълнат, че ще ги отведат в безопасност с конете и оръжията им в Солун или в Константинопол, или в Унгария, в което от трите места те пожелаят³⁰.

По-нататък сведенията на Вилардуен за съдбата на пленниците се различават от тези на Никита Хониат. Френският благородник пише: „По този начин бе предаден Сяр. И Йоанис ги накара да излязат [от града] и да се настанят близо до него в полето, и им направи мили очи, и им изпрати дарове. И той ги държа така в продължение на три дни; после ги излъга за всичко, което им беше обещал; той заповяда да ги уловят, да им отнемат всичко, което те имаха, и нареди да ги отведат във Влахия пешком, голи и боси. Бедните и незначителни люде, които не струваха нищо, той заповяда да отведат в Унгария, а останалите, които имаха някаква стойност, той нареди да обезглавят. Такова смъртно престателство стори кралят на Влахия, каквото вие чухте. Армията претърпя там една от най-болезнените си загуби, каквито някога бе претърпявала. А Йоанис се разпореда да разрушат замъка и града и се обърна към маркиза³¹.

Цар Калоян преценява, че не може да задържи Сяр и го срива, за да лиши латинците от тази първокласна крепост. В битката за града латинската армия търпи едно от най-тежките си поражения и губи опитни военачалници и много бойци. Пленените обикновени войници са изпратени в Унгария, но благородниците са екзекутирани по заповед на българския цар. И този път той действа безпощадно срещу „цвета“ на латинската аристокрация. Нарушаването на дадената клетва от Калоян е сред основните причини западните автори да

²⁹ NICETAE CHONIATAE. Historia, p. 817 (=ГИБИ. Т. 11, с. 78).

³⁰ *Histoire de la conquete de Constantinople...*, p. 148; ВИЛАРДУЕН, Жофроа дьо. *Цит. съч.*, с. 113.

³¹ *Histoire de la conquete de Constantinople...*, pp. 148–149; ВИЛАРДУЕН, Жофроа дьо. *Цит. съч.*, с. 112–113.

изтъкват неговото „коварство“ и „жестокост“. В историческото съчинение на венецианеца Паоло Рамузио (1532 – 1600) „Della guerra di Costantinopoli“ (1604) се описва как пленниците са крайно изтощени от военните действия и дългия преход от Сяр до земите отвъд Стара планина. За трагичната им участ венецианският историк пише: „Така коварният крал [цар Калоян] против човешкото право и справедливост престъпи клетвеното споразумение [...] и извърши свирепа сеч и жестоки мъчения [над пленените рицари]“³². Според Рамузио българският владетел сякаш не е чужд на нито един от човешките пороци: „враг на Бога и на хората“; „освободен дявол“; „клетвопрестъпник“; „коварен“; „жесток“; „размирнен“; „свиреп“; „тираничен“; „горделив“³³. Явно цар Калоян е решил, че няма място за хуманизъм и благородство във войната с чуждоземците, които при своите завоевания на Балканите безмилостно се разправят с местните жители, а на предложението му за приятелство отговарят надменно да не се отнася към тях „като цар с приятели, а като слуга с господари“³⁴.

По същото време, когато Калоян превзема Сяр, българският управител на Просек Цузмен се насочва към Солун³⁵. Изглежда двата удара – на търновския цар и на неговия болярин, са координирани в обща военна кампания за завладяване на Солунското кралство. Цузмен нахлува в града, възползвайки се от бунта на местните ромеи против латинците. Той не успява да превземе градската цитадела и я обсажда, но Никита Хониат твърди, че бранителите го прогонват. Когато Бонифаций Монфератски пристига в Солун, Цузмен вече се е оттеглил от града³⁶. В арагонската версия на „Морейската хроника“ (XIV в.) има различно сведение. Там пише, че „царят на България овладя Солун и го предаде на местните гърци“³⁷. Възможно е оттеглянето на Цузмен да е породено именно от факта, че цар Калоян е оставил тамошните ромеи като негови поданици да продължат военните действия срещу обсадените в цитаделата кръстоносци³⁸.

³² RAMNUSIO, Paulo. *De bello Costantinopolitano*. Venetiis: Marc. Ant. Brogiolum, 1634, p. 218.

³³ MARIN, Șerban. A Himanist Vision regarding the Fourth Crusade and the State of Assenides. The Chronicle of Paul Ramusio (Paulus Rhamnusius). *Annuario dell' Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, 2000, no. 2, pp. 83–84, notes 132–141.

³⁴ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, p. 809 (=ГИБИ. Т. 11, с. 73).

³⁵ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, p. 818 (=ГИБИ. Т. 11, с. 78–79).

³⁶ NICETAE CHONIATAE. *Historia*, p. 818 (=ГИБИ. Т. 11, с. 79).

³⁷ FERANDEZ DE HEREDIA, Johan. *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea* / MOREL-FATIO, Alfred. *Chronique de Morée aux XIII-e et XIV-e siècles*. Geneve: Jules Guillaume Fich, 1885, p. 17.

³⁸ БОЖИЛОВ, Иван. *Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография*. София: Издателство на БАН „Марин Дринов“, 1994, с. 52. ISBN 954-430-264-6; БОЖИЛОВ, Иван; ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Цит. съч.*, с. 454.

Но Бонифаций жестоко се разправя с разбунтувалите се жители на града и възстановява контрола си над него³⁹.

Обнадежден от този успех, солунският крал изпраща войска в помощ на Сяр, без да знае, че крепостта е паднала в български ръце. Според Никита Хониат многобройна куманска конница връхлита латинския отряд и го разгромява напълно⁴⁰. Това твърдение влиза в противоречие със сведението на Вилардуен, че куманите са се оттеглили на север през летните месеци. Все пак, изглежда, част от куманските бойци са останали, за да не лишават напълно цар Калоян от помощта си в разгара на най-тежките битки. Има и други примери, че кумани се сражават под българските знамена и през лятото⁴¹. Така или иначе, поражението на латинците решава изхода от сблъсъка между българския цар и солунският крал. Бонифаций намира убежище зад стените на Солун, без да може да се противопостави на българите.

Спечелил пълно военно надмощие, цар Калоян продължава настъплението си, като превзема Верея (Верия/Бер в дн. Гърция) и другите градове на латинския благородник⁴². Във Верея е установена българска политическа и църковна власт. При един имотен спор по времето на Охридския архиепископ Димитър Хоматиан е представена „записка на някакъв си българин, предстоятел на Верейската епископия по време на драгувитийската тирания“⁴³. Тук „драгувитийска“ също е синоним на „българска“⁴⁴. По-нататък се споменава, че тази записка е „съставена през време на българската власт“⁴⁵.

Завладяването на Верея е поредният важен успех на цар Калоян във военностратегически план. Френският византинист Гюстав Шлюмберже (1844 – 1929) подчертава ролята на тази крепост: „Бер имал голямо значение за защитата на Солун, както и на Тесалия. [...] Местоположението на града командвало всъщност връзките на втората имперска столица (Солун) и на старата Виа Егнация – на големия военен път, който минавал по тия места, с всички южни провинции на Тесалия и Елада“⁴⁶.

³⁹ NICETAE CHONIATAE. Historia, pp. 818–819 (=ГИБИ. Т. 11, с. 79).

⁴⁰ NICETAE CHONIATAE. Historia, p. 819 (=ГИБИ. Т. 11, с. 79).

⁴¹ АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство*. Велико Търново: Абагар, 1996, с. 126. ISBN 954-427-217-6.

⁴² NICETAE CHONIATAE. Historia, p. 819 (=ГИБИ. Т. 11, с. 79).

⁴³ ИЛИЕВ, Илия. *Цит. съч.*, с. 274.

⁴⁴ НИКОЛОВА, Бистра. *Цит. съч.*, с. 227–228.

⁴⁵ ИЛИЕВ, Илия. *Цит. съч.*, с. 274.

⁴⁶ ШЛЮМБЕРЖЕ, Гюстав. *Цар Самуил и Василий II*. София: Българска историческа библиотека, 1943, с. 110–111.

Вероятно при същия поход търновският владетел превзема гр. Мъглен. Сведение за това има в „Проложен разказ за пренасянето на мощите на св. Иларион Мъгленски“⁴⁷: „Царстващият Калоян, българският цар, братът на стария цар Асен, завладя гръцката земя – Тракия, Македония, Неада и Елада, и стигна в Мъгленския град, и остана тук сто дни“⁴⁷. Ако се доверим на тези данни, престоят на цар Калоян в града продължава над три месеца – изглежда, той използва това време, за да утвърди властта си в района и да постави свои военноемминистративни управители, църковни предстоятели и данъчни чиновници. Българският владетел заповядва да пренесат мощите на св. Иларион Мъгленски в Търново⁴⁸.

За господството на търновския цар в тези земи свидетелства и старобългарски каменен надпис при с. Кърчево, Серско: „Аз, Врана, велик дук, направих крепостта Крицува на 21 [ден] от месец май [1205 г.?] по молба на цар Калоян“⁴⁹. Най-вероятно споменатият сановник е произхождал от известната византийска фамилия Врана и е бил високопоставен военен функционер на централната българска администрация, натоварен от цар Калоян с важната задача да построи или възстанови крепостта Кърчево⁵⁰. Българският владетел се стреми да подсили отбранителната система от твърдини на юг, срещу евентуално настъпление на латинците.

С превземането на Мъглен, Верея и други крепости българската власт е установена и в Южна Македония. В писмо до Педиадит, митрополит на Керира, архиепископ Димитър Хоматиан споменава за завоеванията на цар Калоян, които довеждат до поставянето в тези земи на български епископи: „А когато поради латинското нашествие блясъкът на царството и на църковната йерархия на щастливия Константинопол изчезнали и архиереите се пръснали в различни посоки, а мнозина от тях и погинали по време на самото гонение, тогава властта на царството ни на Запад преминала почти изцяло към Загора [България] [...] Редно било значи тази власт да се погрижи да постави архиереи

⁴⁷ ИВАНОВ, Йордан. *Цит. съч.*, с. 419–420.

⁴⁸ *Пак там*, с. 420–421.

⁴⁹ *Пак там*, с. 29–34; ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина*. Кн. II. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София: Хемус, 1944, с. 27; ПОРКОНСТАНТИНОВ, Kazimir; KRONSTEINER, Otto. Старобългарски надписи / *Altbulgarische Inschriften*. Bd. 2. *Die Slavischen Sprachen*, 1997, no. 52, pp. 80–81. ISSN 1019-2492; НИКОЛОВ, Георги. *Из историята...*, с. 265.

⁵⁰ БИЛЯРСКИ, Иван. *Цит. съч.*, с. 210–213. За тази знатна ромейска фамилия, която вероятно има славянски произход, вж. БОЖИЛОВ, Иван. *Българите във Византийската империя*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995, с. 90–92. ISBN 954-430-297-2.

в преминалите под нейна опека Църкви поради това, че възстановяването на ромейската държава било невъзможно⁵¹.

Въпреки големия брой завладени крепости, походът на цар Калоян не е напълно успешен, защото Солун остава непревзет. За да наложи господството си над цялата историко-географска област Македония, българският владетел трябва да го подчини. В противен случай всички негови усилия за унищожаването на Солунското кралство биха останали напразни. След като през 1207 г. Бонифаций Монфератски е убит от българите в Източните Родопи⁵², цар Калоян решава, че е дошъл подходящият момент да покори града.

Независимо от хиперболизацията и съгъстяването на мрачните краски, характерни за агиографските съчинения, в „Похвалното слово за чудесата на великия мироточец Димитър“ от солунския дякон и хартофилакс Йоан Ставракий (втората половина на XIII в.) има ценно описание на страховитата сила, която представлява армията на българския цар при обсадата на Солун: „Той [цар Калоян] се спусна с неудържим устрем и към града на солунчаните, като водеше войска, по-многобройна от пясъка, съставена от българи, от скитничи-номади скити [кумани], от хазари, от ромеи, от албанци [алани], от русите – голямо множество от всеки народ, всички, които храни северната страна: някой би рекъл хилядоглава хидра или стоглав тифон, или сторъки гиганти, или някакви други дръзки титани. Там имаше копиеносци, стрелци, шлемоносци, щитоносци, прашкари, бойци с къси копия и всякакви други видове войници [...] Фалангите от войските се съгъстиха около целия град, околните хълмове се изпълниха с тях и всички височини се изравниха. Земята долу се тресеше от въоръжението на конете. Въздухът отгоре отекваше от цвиленето им и откликваше гръмовито, и внасяше смут в сърцата на гражданите“. Тук византийският автор оприличава българския владетел на емблематични завоеватели от древността, чиито имена са се превърнали в синоним на унищожителна мощ: „... втори Ксеркс, втори Рампсак, произхождащ от Асур, втори Сенахерим, единият от които воюва срещу Елада, а другите – срещу Юдея“⁵³.

Цар Калоян събира многохилядна армия, в която участват не само българи, кумани и ромеи, но и всички негови съюзници от степите на Северното Причерноморие. Той се подготвя за решаващия удар, който трябва да увенчае с окончателен успех военните му усилия в югозападна посока. Неочакваната

⁵¹ ИЛИЕВ, Илия. *Цит. съч.*, с. 246.

⁵² *Histoire de la conquête de Constantinople...*, p. 191; ВИЛАРДУЕН, Жофроя дьо. *Цит. съч.*, с. 133.

⁵³ ГИБИ. Т. 10. София: БАН, 1980, с. 129–130.

смърт на царя под стените на Солун за пореден път спасява града от българско завладяване.

При напредването си на югозапад търновският цар несъмнено се е опирал на местното българско население, което има ясно изразено етническо самосъзнание. Венециански документи за покупко-продажба на роби от края на XIV – началото на XV в. показват, че след повече от столетие византийско и сръбско господство в Македония, жителите на Скопие, Прилеп, Охрид, Костур, Преспа, Воден, Сяр и много други градове и селища продължават да изтъкват своя български произход⁵⁴.

За разлика от ефимерните завоевания на цар Калоян в Източна Тракия, които са загубвани с поредното оттегляне на българо-куманските военни сили на север, търновският владетел трайно установява господството си над историко-географската област Македония. Калоян съзнава, че господар на Източна Тракия може да бъде само този, който владее Цариград, а той няма възможностите да превземе града на Босфора. Вместо да изтощава войската си в напразни опити да шурмува „окото на вселената“, той налага своята власт в почти цяла Македония без Солун и поставя в тези земи български военнадоинистративни управители и български епископи. Отново, както през IX – XI в., „долната земя Охридска“ става интегрална част от Българското царство. Цар Калоян осъществява целта на своите братя Иван Асен I – Белгун и Теодор-Петър да обединят в една държава Мизия и югозападните български земи, „както било някога“.

* * *

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ | REFERENCES

АНГЕЛОВ, Димитър; ЧОЛПАНОВ, Борис. *Българска военна история от втората четвърт на X до втората половина на XV в.* София: БАН, 1989.

АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство.* Велико Търново: Абагар, 1996. ISBN 954-427-217-6.

АНДРЕЕВ, Йордан; ЛАЗАРОВ, Иван; ПАВЛОВ, Пламен. *Кой кой е в средновековна България. Исторически справочник.* София: Просвета, 1994. ISBN 954-01-0476-9.

⁵⁴ САКЪЗОВ, Иван. Новооткрити документи от края на XIV век за българи от Македония, продавани като роби. *МПр*, 1932, VII, № 2–3, с. 1–62; ГЮЗЕЛIEB, Васил. *Венециански документи за историята на България и българите от XII–XV в.* София: Главно управление на архивите при Министерския съвет, 2001. ISBN 954-0800-22-9; ГЮЗЕЛIEB, Васил. *Cherana Bulgara de loco nomine Acrida* (Нови венециански документи от 1390–1415 г. за българи роби на остров Крит). *Palaeobulgarica*, 2001, XXV, № 4, с. 3–26. ISSN 0204-4021.

БАЛАСЧЕВ, Георги. Старобългарско блюдо с надпис от XII–XIII век. *Минало. Българо-македонско научно списание*, 1914, III, № 9, с. 3–11.

БИЛЯРСКИ, Иван. *Институциите на средновековна България. Второ българско царство (XII–XIV век)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1998. ISBN 954-07-1129-0.

БОЖИЛОВ, Иван. *Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография*. София: Издателство на БАН „Марин Дринов“, 1994. ISBN 954-430-264-6.

БОЖИЛОВ, Иван. *Българите във Византийската империя*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995. ISBN 954-430-297-2.

БОЖИЛОВ, Иван; ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *История на средновековна България (VII–XIV век)*. София: Издателска къща „Анубис“, 1999. ISBN 978-954-426-718-6.

ВИЛАРДУЕН, Жофроя дьо. *Завладяването на Константинопол*. Превод от старофренски. Иван БОЖИЛОВ (прев., предг., бел.). София: Наука и изкуство, 1985.

Гръцки извори за българската история. (ГИБИ). Т. 8. София: БАН, 1972.

Гръцки извори за българската история. (ГИБИ). Т. 10. София: БАН, 1980.

Гръцки извори за българската история. (ГИБИ). Т. 11. София: БАН, 1983.

ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Венециански документи за историята на България и българите от XII–XV в.* София: Главно управление на архивите при Министерския съвет, 2001. ISBN 954-0800-22-9.

ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Cherana Bulgara de loco nomine Acrida* (Нови венециански документи от 1390–1415 г. за български роби на остров Крит). *Palaeobulgarica*, 2001, XXV, № 4, с. 3–26. ISSN 0204-4021.

ДАНЧЕВА-ВАСИЛЕВА, Ани. *България и Латинската империя (1204–1261)*. София: БАН, 1985.

ДЕРОКО, Александар. *Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*. Београд: Просвета, 1950.

ДИМИТРОВ, Христо. *История на Македония през Средновековието*. София: Гутенберг, 2001. ISBN 954-9943-18-6.

ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина*. Кн. II. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София: Хемус, 1944.

ДУЙЧЕВ, Иван. Проучвания върху Българското средновековие. *СбБАНИ*, 1945, XLI, № 1.

ДЮКАНЖ, Шарл. *Византийска история. История на империята на Константинопол*. София: Аргес, 1992. ISBN 954-509-056-1.

Жития на български светци (в новобългарски превод) от Левкийски епископ Партений. Т. 2. София: Синодално издателство, 1979.

ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове*. Т. 3. Второ българско царство. България при Асеневци (1187–1280). 2. фототипно изд. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1994. ISBN 954-430-331-6.

ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Боню АНГЕЛОВ, Димитър АНГЕЛОВ (ред.). Фототипно изд. София: Наука и изкуство, 1970.

ИЛИЕВ, Илия. *Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите*. София: Издателска къща „Анубис“, 2010. ISBN 978-954-426-876-3.

ИРЕЧЕК, Константин. *История на българите. С поправки и добавки от самия автор*. Петър ПЕТРОВ (ред.). София: Наука и изкуство, 1978.

История на България. Т. 3. Втора българска държава. София: БАН, 1982.

ЙОРДАНОВ, Иван; СТОИМЕНОВ, Димитър. За колекцията от средновековни печати, намерени в Скопие. В: *Българско царство. Сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Георги Н. Николов*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 498–517. ISBN 978-954-07-4490-2.

КОЛЕДАРОВ, Петър. *Политическа география на средновековната българска държава*. Ч. 2 (1186–1396). София: БАН, 1989.

Латински извори за българската история. (ЛИБИ). Т. 3. София: БАН, 1965.

МИКУЛЧИК, Иван. *Средновековни градови и тврдини во Македонија*. Скопје: Македонска цивилизација, 1996. ISBN 9989-756-06-6.

МУТАФЧИЕВ, Петър. *История на българския народ (681–1323)*. Васил ГЮЗЕЛЕВ (ред.). София: БАН, 1986.

МУТАФЧИЕВ, Петър. Владетелите на Просек. В: МУТАФЧИЕВ, Петър. *Изток и запад в Европейското средновековие. Избрано*. София: Издателска къща „Христо Ботев“, 1993, с. 11–124. ISBN 954-445-079-3Z.

НИКОЛОВ, Георги. *Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.)*. София: Издателска къща „Гутенберг“, 2011. ISBN 978-954-617-114-6.

НИКОЛОВ, Георги. *Из историята на Самуилова България*. София: Македонски научен институт, 2022. ISBN 978-619-7377-25-5.

НИКОЛОВА, Бистра. *Устройство и управление на Българската православна църква (IX–XIV век)*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1997. ISBN 954-430-491-6.

ОВЧАРОВ, Николай. *История и археология на Вардарска Македония през XIV в.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1996. ISBN 954-07-0498-7.

ОВЧАРОВ, Николай. *Победите на цар Калоян (1197–1207)*. София: ТАНГРА Тан-НакРа, 2000. ISBN 954-9942-05-08.

ПАВЛОВ, Пламен; НИКОЛОВ, Георги; ЛАЗАРОВ, Иван; МАРКОВА, Анелия. КРЪСТЕВ, Красимир. *Българска национална история*. Т. 4. Византийското владичество и епохата на Второто българско царство (1018 г. – средата на XV в.). Велико Търново: Абагар, 2023. ISBN 978-619-168-336-9.

ПЕТРОВСКИ, Бобан. *Средновековни населби и патишта во Полог: пишани извори*. Скопје: Студентски сервис, 2015. ISBN 978-608-4777-06-9.

Преписката на папа Инокентия III с българите. Иван ДУЙЧЕВ (увод, текст, бел.). ГСУ ИФФ, 1942, XXXVII, № 3, с. 1–116.

РАДИЋ, Радивоје. Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века. *ЗРВИ*, 1986, 24–25, с. 151–289.

РАДОЈЧИЋ, Никола. О неким господарима града Просека на Вардару. *Летопис Матице српске*, 1909, 259, с. 1–19.

САКЉЗОВ, Иван. Новооткрити документи от края на XIV век за българи от Македония, продавани като роби. *МПр*, 1932, VII, № 2–3, с. 1–62.

СЕЛИЩЕВ, Афанасий. *Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки Северо-Западной Македонии*. София: Македонски научен институт, 1929.

ТЕОДОСИЈЕ ХИЛАНДАРАЦ. *Живот светого Саве. Издање Буре Даничића. Приредио и предговор написао Ђорђе Трифуновић*. Београд: Штампарији Црвеног крста Југославије, 1973.

ТОМОСКИ, Томо. Средновековни градови во Полог. *ГЗФФ*, 1976, 28, с. 249–268.

ТОМОСКИ, Томо. Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица. *ГЗФФ*, 1978, 30, с. 267–294.

ЦАНКОВА-ПЕТКОВА, Геновева. *България при Асеновци*. София: Народна просвета, 1978.

ЧОЛПАНОВ, Борис. *Каменните щитове*. София: Военно издателство, 1989.

ШЉОМБЕРЖЕ, Гюстав. *Цар Самуил и Василий II*. София: Българска историческа библиотека, 1943.

ANGELOV, Dimitar; CHOLPANOV, Boris. *Bulgarska voenna istoriya ot vtorata chetvart na X do vtorata polovina na XV v.* Sofia: BAN, 1989.

ANDREEV, Yordan. *Istoriya na Vtoroto bulgarsko tsarstvo*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1996. ISBN 954-427-217-6.

ANDREEV, Yordan; LAZAROV, Ivan; PAVLOV, Plamen. *Koy koy e v srednovekovna Bulgaria. Istoricheski spravochnik*. Sofia: Prosveta, 1994. ISBN 954-01-0476-9.

BALASCHEV, Georgi. *Starobulgarsko blyudo s nadpis ot XII–XIII vek. Minalo. Bulgaro-makedonsko nauchno spisanie*, 1914, III, № 9, s. 3–11.

BILIARSKY, IVAN. *Institutsiite na srednovekovna Bulgaria. Vtoro bulgarsko tsarstvo (XII–XIV vek)*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1998. ISBN 954-07-1129-0.

BOZHILOV, Ivan. *Familiyata na Asenevtsi (1186–1460). Genealogiya i prosopografiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Marin Drinov”, 1994. ISBN 954-430-264-6.

BOZHILOV, Ivan. *Balgarite vav Vizantiyskata imperiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 1995. ISBN 954-430-297-2.

BOZHILOV, Ivan; GYUZELEV, Vasil. *Istoriya na srednovekovna Bulgaria (VII–XIV vek)*. Sofia: Izdatelska kashta “Anubis”, 1999. ISBN 978-954-426-718-6.

CHOLPANOV, Boris. *Kamennite shtitove*. Sofia: Voenno izdatelstvo, 1989.

DANCHEVA-VASILEVA, Ani. *Bulgaria i Latinskata imperiya (1204–1261)*. Sofia: BAN, 1985.

DEROKO, Aleksandar. *Srednovekovni gradovi u Srbiji, Tsrnoj Gori i Makedoniji*. Beograd: Prosveta, 1950.

DIMITROV, Hristo. *Istoriya na Makedonia prez Srednovekovieto*. Sofia: Gutenberg, 2001. ISBN 954-9943-18-6.

DUYCHEV, Ivan. *Iz starata bulgarska knizhnina*. Kn. II. Knizhovni i istoricheski pametnitsi ot Vtoroto bulgarsko tsarstvo. Sofia: Hemus, 1944.

DUYCHEV, Ivan. Prouchvaniya varhu Bulgarskoto srednovekovie. *SbBANI*, 1945, XLI, № 1.

DYUKANZH, SHARL. *Vizantiyska istoriya. Istoriya na imperiyata na Konstantinopol*. Sofia: Arges, 1992. ISBN 954-509-056-1.

FERANDEZ DE HEREDIA, Johan. *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea* / MOREL-FATIO, Alfred. *Chronique de Morée aux XIII-e et XIV-e siècles*. Geneve: Jules Guillaume Fich, 1885.

Georgii Acropolitae. Opera. Vol. 1. Rec. Augustus HEISENBERG. Lipsae: In aedibus B. G. Teubneri, 1903.

Gratski izvori za bulgarskata istoriya. (GIBI). T. 8. Sofia: BAN, 1972.

Gratski izvori za bulgarskata istoriya. (GIBI). T. 10. Sofia: BAN, 1980.

Gratski izvori za bulgarskata istoriya. (GIBI). T. 11. Sofia: BAN, 1983.

GYUZELEV, Vasil. *Venetsianski dokumenti za istoriyata na Bulgaria i balgarite ot XII–XV v*. Sofia: Main Archives Directorate under the Council of Ministers, 2001. ISBN 954-0800-22-9.

GYUZELEV, Vasil. *Cherana Bulgara de loco nomine Acrida (Novi venetsianski dokumenti ot 1390–1415 g. za bulgari robi na ostrov Krit)*. *Palaeobulgarica*, 2001, XXV, № 4, s. 3–26. ISSN 0204-4021.

Histoire de la conquete de Constantinople par Geoffroi de Ville-Hardoin avec la continuation de Henri de Valenciennes. Texte rapproche du francais moderne et mis la portee de tous par M. Natalis de Wailly. Paris, 1870.

IVANOV, Yordan. *Bulgarski starini iz Makedonia*. Bonyu ANGELOV, Dimitar ANGELOV (red). Fototipno izd. Sofia: Nauka i izkustvo, 1970.

ILIEV, Iliya. *Ohridskiyat arhiepiskop Dimitar Homatian i balgarite*. Sofia: Izdatelska kashta “Anubis”, 2010. ISBN 978-954-426-876-3.

IRECHEK, Konstantin. *Istoriya na balgarite. S popravki i dobavki ot samiya avtor*. Petar PETROV (red). Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.

Istoriya na Bulgaria. T. 3. *Vtora bulgarska darzhava*. Sofia: BAN, 1982.

KOLEDAROV, Petar. *Politicheska geografiya na srednovekovnata bulgarska darzhava*. Ch. 2 (1186–1396). Sofia: BAN, 1989.

KRAVARI, Vassiliki. *Villes et villages de Macédoine occidentale*. Paris: P. Lethielleux, 1989. ISBN 2-283-60452-4.

Latinski izvori za bulgarskata istoriya. (LIBI). T. 3. Sofia: BAN, 1965.

MARIN, Şerban. A Himanist Vision regarding the Fourth Crusade and the State of Assenides. The Chronicle of Paul Ramusio (Paulus Rhamnusius). *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, 2000, no. 2, p. 51–120.

MIKULCHIK, Ivan. *Srednovekovni gradovi i tvrdini vo Makedonija*. Skopje: Makedonska tsivilizatsija, 1996. ISBN 9989-756-06-6.

MUTAFCHIEV, Petar. *Istoriya na bulgarskiya narod (681–1323)*. Vasil GYUZELEV (red.). Sofia: BAN, 1986.

MUTAFCHIEV, Petar. Vladetelite na Prosek. V: MUTAFCHIEV, Petar. *Iztok i zapad v Evropeyskoto srednovekovie. Izbrano*. Sofia: Izdatelska kashta “Hristo Botev”, 1993, s. 11–124. ISBN 954-445-079-3Z.

NICETAE CHONIATAE. *Historia*. Ex rec. Immanuelis BEKKERI. *CSHB*. Bonnae: E. Weber, 1835.

NIKOLOV, Georgi. *Samostoyatelni i polusamostoyatelni vladeniya vav vazobnovenoto Bulgarsko tsarstvo (kraya na XII – sredata na XIII v.)*. Sofia: Izdatelska kashta “Gutenberg”, 2011. ISBN 978-954-617-114-6.

NIKOLOV, Georgi. *Iz istoriyata na Samuilova Bulgaria*. Sofia: Makedonski nauchen institut, 2023. ISBN 978-619-7377-25-5.

NIKOLOVA, Bistra. *Ustroystvo i upravlenie na Bulgarskata pravoslavna tsarkva (IX–XIV vek)*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 1997. ISBN 954-430-491-6.

OVCHAROV, Nikolay. *Istoriya i arheologiya na Vardarska Makedonia prez XIV v.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1996. ISBN 954-07-0498-7.

OVCHAROV, Nikolay. *Pobedite na tsar Kaloyan (1197–1207)*. Sofia: TANGRA TanNakRa, 2000. ISBN 954-9942-05-08.

PAVLOV, Plamen; NIKOLOV, Georgi; LAZAROV, Ivan; MARKOVA, Anelia; KRASTEV, Krasimir. *Bulgarska natsionalna istoriya*. T. 4. Vizantiyskoto vladichestvo i epohata na Vtoroto bulgarsko tsarstvo (1018 g. – sredata na XV v.). Veliko Tarnovo: Abagar, 2023. ISBN 978-619-168-336-9.

PETROVSKI, Boban. *Srednovekovni naselbi i patishta vo Polog: pishani izvori*. Skopje: Studentski servis, 2015. ISBN 978-608-4777-06-9.

POPKONSTANTINOV, Kazimir; KRONSTEINER, Otto. Старобългарски надписи / Altbulgarische Inschriften. Bd. 2. *Die Slavischen Sprachen*, 1997, no. 52. ISSN 1019-2492.

POPKONSTANTINOV, Kazimir; KRONSTEINER, Otto. Starobulgarski nadpisi / Altbulgarische Inschriften. Bd. 2. *Die Slavischen Sprachen*, 1997, no. 52. ISSN 1019-2492.

Prepiskata na papa Inokentia III s balgarite. Ivan DUYCHEV (uvod, tekst, bel.). *GSU IFF*, 1942, XXXVII, № 3, s. 1–116.

RADICH, Radivoje. Oblasni gospodari u Vizantiji krajem XII i u prvim detsenijama XIII veka. *ZRVI*, 1986, 24–25, s. 151–289.

RADOJCHICH, Nikola. O nekim gospodarima grada Proseka na Vardaru. *Letopis Matitse srpske*, 1909, 259, s. 1–19.

RAMNUSIO, Paulo. *De bello Costantinopolitano*. Venetiis: Marc. Ant. Brogiolum, 1634.

SAKAZOV, Ivan. Novootkriti dokumenti ot kraya na XIV vek za balgari ot Makedonia, prodavani kato robi. *MPr*, 1932, VII, № 2–3, s. 1–62.

SELISHCHEV, Afanasiy. *Polog i ego bolgarskoe naselenie. Istoricheskie, etnograficheskie i dialektologicheskie ocherki Severo-Zapadnoy Makedonii*. Sofia: Makedonski nauchen institut, 1929.

SHLYOMBERZHE, Gyustav. *Tsar Samuil i Vasiliy II*. Sofia: Bulgarska istoricheska biblioteka, 1943.

TEODOSIJE HILANDARATS. *Zhivot svetoga Save. Izdanje Dzhure Danichicha. Priredio i predgovor napisao Dzhordzhe Trifunovich*. Beograd: Shtampariji Tsrvenog krsta Jugoslavije, 1973.

TOMOSKI, Tomo. Srednovekovni gradovi vo Polog. *GZFF*, 1976, 28, s. 249–268.

TOMOSKI, Tomo. Srednovekovni gradovi vo Makedonija megu rekite Vardar, Bregalnitsa i Lakavitsa. *GZFF*, 1978, 30, s. 267–294.

TSANKOVA-PETKOVA, Genoveva. *Bulgaria pri Asenevtsi*. Sofia: Narodna prosveta, 1978.

VILARDUEN, Zhofroa dyo. *Zavladyavaneto na Konstantinopol*. Prevod ot starofrenski. Ivan BOZHILOV (prev., predg., bel.). Sofia: Nauka i izkustvo, 1985.

YORDANOV, Ivan; STOIMENOV, Dimitar. Za kolektsiyata ot srednovekovni pechati, namereni v Skopie. V: *Bulgarsko tsarstvo. Sbornik v chest na 60-godishninata na dots. d-r Georgi N. Nikolov*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2018, s. 498–517. ISBN 978-954-07-4490-2.

Zhitiya na bulgarski svettsi (v novobulgarski prevod) ot Levkiyski episkop Parteniy. T. 2. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1979.

ZLATARSKI, Vasil. *Istoriya na bulgarskata darzhava prez srednite vekove*. T. 3. *Vtoro bulgarsko tsarstvo. Bulgaria pri Asenevtsi (1187–1280). 2. fototipno izd.* Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1994. ISBN 954-430-331-6.

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF HISTORY
VOLUME 108, 2025

THE ANNEXATION OF THE HISTORICAL-
GEOGRAPHICAL REGION OF MACEDONIA
TO THE BULGARIAN TSARDOM UNDER THE REIGN
OF TSAR KALOYAN (1197 – 1207)

TERVEL POPOV, PHD

Museum of Sofia University “St. Kliment Ohridski”

15 “Tsar Osvoboditel” Blvd. Sofia 1504, Bulgaria.

<https://orcid.org/0000-0002-2796-5318>

tzpopov@uni-sofia.bg

<https://doi.org/10.60053/GSU.IF.1.108.47-66>

Received 2025-06-27; reviewed 2025-06-28; accepted 2025-07-27; published online 2025-11-25

The author(s), 2025. Published by St. Kliment Ohridski University Press on behalf of the Faculty of History of Sofia University “St. Kliment Ohridski”. This publication is released to the public under the terms of the [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) (CC BY 4.0, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, redistribution, and reproduction, provided the original article is properly cited.

Abstract. The Work presents how Tsar Kaloyan gradually liberated the Historical-Geographical Region of Macedonia in the Context of the Bulgarian Ruler’s Hostilities to the Byzantine Empire and the Latin Empire and his Policy of Continuity with the Early Medieval Bulgarian State. Some Towns and Fortresses (Skopje, Prosek, Veria, Maglen etc.) where the Bulgarian Military-Administrative and Ecclesiastical Power was established are represented. An Important Place is given to Tsar Kaloyan’s Attempt to destroy Kingdom of Thessalonica in 1205 – 1207. .

Keywords: Historical-Geographical Region of Macedonia, liberation, Tsar Kaloyan, Byzantine Empire, Latin Empire, Kingdom of Thessalonica.